

словами, не беручи до уваги людський фактор як у пізнанні дійсності, так і в мові.

Дослідження, що проводяться в межах когнітивної лінгвістики, переконливо показують, як через аналіз мовних категорій можна проникнути в експериментальний, образний аспекти мислення. Когнітивна семантика дедалі глибше розкриває механізми мовних структур представлення знань і роль мови в концептуальній системі людського мислення.

Підсумовуючи сказане вище, зазначимо, що когнітивна лінгвістика висвітлює ті аспекти мови — її зв'язки і функції, які довго залишалися в тіні, та пропонує вирішення проблем, достовірність, оригінальність і новизну яких можна визначити тільки на загальному фоні аналізу всіх наявних сьогодні семантичних теорій.

Література

1. *Апресян Ю.Д.* О структуре значений языковых единиц. — Вроцлав, 1983.
2. *Брунер Дж.* Онтогенез речевых актов // Психолінгвістика. — М., 1984.
3. *Herskovits A.* Language and Spatial Cognition. — Cambridge, 1986.
4. *Касевич В.* Язык и знание // Язык и структура знания. — М., 1990.
5. *Кубрякова Е.* Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем // Язык и структура представления знаний: Сб. научно-аналитических обзоров. — М., 1992.
6. *Лангаккер Р.* Когнитивная грамматика. — М., 1992.
7. *Леонтьев А.* Психологическая структура значения // Семантическая структура слова / Под. ред. А.Леонтьева. — М., 1971.
8. *Найсер У.* Познание и реальность. Смысл и принципы когнитивной психологии. — М., 1981.
9. *Шабес В.* Речь и знание. — СПб., 1992.
10. *Wilensky R.* Meaning and Knowledge Representation. — Berlin, 1987.

Людмила ГРИЦАЄНКО

ВІТЧИЗНЯНІ МОВОЗНАВЦІ ПРО НЕВІДМІНЮВАНІ ІМЕННИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У мовознавстві значна увага приділяється вивченню іменника, оскільки він поряд з дієсловом становить “центр частин мови” [4 :16]. Одиницею вивчення є слово: лексема, її словоформи, флексії, категорії. Слово досліджується у розділі *лексикологія* як одиниця словникового складу мови; у розділі *словотвір* — як словоформа; у морфології — як

лексико-граматична одиниця з наявністю граматичних категорій; у синтаксисі — як семантико-синтаксична одиниця. Невідмінювані іменники функціонують в українській мові поряд із відмінюваними, власне українськими словами або із запозиченими, які за певний історичний етап утратили свої первинні форми і властивості, адаптувалися до орфоепічних, акцентуаційних, лексичних, граматичних, орфографічних та інших норм мовної системи.

Ми ставимо собі за мету з'ясувати, як на всіх рівнях мови функціонують невідмінювані іменники. Для реалізації мети плануємо виконати ряд завдань. По-перше, які лексичні розряди у словниковому складі української мови утворюють запозичені невідмінювані слова; по-друге: які іменники слід відносити до невідмінюваних; по-третє: до яких лексико-граматичних розрядів вони належать; по-четверте: як невідмінювані іменники адаптуються до граматичних категорій української мови, зберігаючи незмінною форму і притаманні їм лексичні значення?

У сучасному мовознавстві невідмінювані іменники досліджуються, але недостатньо, оскільки значна увага приділяється відмінюваним, їх системі парадигм, а незмінні форми констатуються як невідмінювані іменники, запозичені з інших мов, тому вважаємо наше дослідження актуальним.

Словниковий склад української мови становить близько 90% успадкованих слів і приблизно 10% — слова іншомовного походження [11: 56]. У відсоток запозичених слів входять невідмінювані, які проникли в українську мову в різний історичний період, різними шляхами, але залишились поза відмінами як незмінні слова, оскільки не втратили своїх чужорідних фонетичних або морфологічних особливостей:

— з французької мови: *арго*, *асюре* (фігурна друкарська лінійка), *аташе*, *ательє*, *бакара* (азартна гра в карти), *безе*, *бере*, *бра*, *вар'єте*, *верже* (сорт паперу з водяними знаками), *галіфе*, *гофре*, *декольте*, *депо*, *дефіле* (ущелина), *доміно*, *драже*, *експозе* (короткий виклад документа), *ескімо*, *жабо*, *жалюзі*, *желе*, *журі*, *зебу*, *інженю* (ампула акторки), *кабаре*, *каберне*, *каре* (бойове шикування піхоти), *каре* (фасон стрижки), *кліше*, *колібри*, *кольє*, *конферансьє*, *куртьє*, *купе*, *крокі* (нашвидку зроблений малюнок), *кюре*, *ландо* (карета з відкидним верхом), *лансьє* (бальний танець), *льє*, *магнето*, *манго*, *мадам*, *макі* (французькі партизани), *манто*, *марабу* (тропічний птах), *маркетрі* (орнаментальні композиції з тонких пластинок), *меню*, *метро*, *монпансьє*, *мосьє*, *муліне*, *па*, *парі*, *па-спорту* (картонна рамка з вирізом під фотознімок), *насп'є* (старовинний французький народний танок), *пенсне*, *піке* (тканина полотняного переплетення з полотняними рубчиками), *піке* (зниження літака з великою швидкістю), *плато*, *плісе*, *попурі*, *портмоне*, *пан'є-маше*, *парвеню* (вискокка), *портьє*, *прес-аташе*, *прес-бюро*, *прес-пан'є*, *пюре*, *рагу*, *рамбульє* (порода овець), *Рамбульє* (назва французької місцевості, де виведена

порода овець), *Рамбульє* (назва літературного салону маркіза Рамбульє), *рандеву*, *рантьє*, *ревю*, *резюме*, *реле*, *Ришельє* (французький кардинал), *ришельє* (ажурне вишивання), *рокайль* (архітектурний орнамент стилю рококо), *рококо*, *сабо* (черевики на дерев'яних підшвах), *сапажу* (рід американських чіпкових мавп), *сапераві* (сорт грузинського винограду), *серсо* (гра з легким обручем), *суфле*, *табло*, *таксі*, *трико*, *туше*, *тюрбо* (промислова риба ряду камбалоподібних), *фабльо* (невелике гумористичне оповідання; жанр у середньовічній літературі), *факсиміле*, *фігаро*, *філе* (вишивка на нитчастій сітці), *філе* (вирізка із м'яса або шматки риби, очищені від кісток), *фойє*, *фрикасе*, *фуєте*, *фуле*, *шале* (селянський будинок у Швейцарії), *шансоньє*, *шевальє*, *шимпанзе* (матеріал в основному за Новим тлумачним словником у 4 т. — К.: Аконті, 1998);

— з португальської мови: *аутодафе*, *самбо*, *фламінго*;

— з італійської мови: *авізо* (фінансове повідомлення про переказ грошей і т.д.), *алегрето*, *анданте*, *андантино*, *аріозо*, *арпеджіо*, *бароко*, *брутто*, *гетто*, *жиро* (надпис на векселі), *імпресаріо*, *інкасо* (одержання банком грошей за дорученням клієнта), *інтермецо*, *казино*, *кантабіле* (співучо; музичний термін), *качча* (мистецький жанр), *конто* (рахунок), *контральто*, *конфетті*, *концертано*, *крещендо*, *лібрето*, *лото*, *манко* (недостача в касі або недовага товару), *мецо-сопрано*, *модерато*, *мото*, *нейтрино*, *піаніно*, *піанісимо*, *піцикато*, *порто* (поштово-телеграфні видатки), *порто-франко* (вільна безмитна торгівля в порту), *престисимо*, *престо* (дуже швидко; музичний термін; музична п'єса у такому темпі), *ресконтро* (бухгалтерська книга), *рондо*, *сальдо* (різниця між дебетом і кредитом), *скерцо* (музичний твір у швидкому темпі), *соло*, *сольдо*, *сольфеджіо*, *сопрано*, *стакато*, *сторно* (запис, яким виправляють допущену в бухгалтерському обліку помилку), *тріо*, *туті* (виконання музики всім складом оркестру), *фіаско*, *форте*, *фортепіано*, *фортисимо*, *франко*, *фугато*;

— з іспанської мови: *гідальго* (іспанський дворянин), *гуанако* (смавець родини верблюдових), *гуано* (природний продукт пташиного посліду), *ембарго*, *індіго* (багаторічна тропічна бобова рослина; барвник), *ласо*, *песо*, *ранчо*, *сомбреро*, *суперкарго* (особа, яка відає на великому судні прийманням і здаванням вантажів), *танго*, *фанданго* (іспанський народний танець), *фейхоа* (рід деревних або кущових рослин миртових; плід цієї рослини із сильним запахом), *чомпі* (наймані робітники вовноткацької промисловості у Флоренції XIV століття);

— з німецької мови: *какаду*, *кольрабі*, *фрау*, *фрейлін*, *шюте* (хвороба сіянців сосни);

— з арабської мови: *ваді* (*уаді*, *вед*);

— з мови урду: *хакі*;

— з мови банту: *цеце*;

— з шведської мови: *фрекен*;

— з англійської мови: *банджо* (струнний музичний інструмент американських негрів), *ватерполо*, *дербі* (змагання коней), *Дербі* (лорд Дербі, який вперше в Англії провів змагання коней), *інтерв'ю*, *каное*, *кенгуру*, *колі*, *леді*, *лі* (китайська міра довжини — 576 метрів), *мільдью*, *місіс*, *пенальті*, *поло*, *регбі*, *рефері*, *торі*, *хобі*;

— з латинської мови: *алібі*, *боа*, *вето*, *екстемпорале* (класна письмова вправа з перекладу без попередньої підготовки до цього), *інкогніто*, *кредо*, *люмбаго* (сильний біль при захворюванні м'язів, нервів), *майя*, *проміле* (одна тисячна частина числа, десята частина процента), *соль* (нота), *ультра*, *фоліо* (формат книги або журналу);

— з грецької мови: *алое*, *кіно*, *койне*, *пері*, *цицero* (друкарський шрифт);

— з малайської мови — *катеху* (екстракт з акації катеху; застосовують як дубильну речовину для одержання фарби) ;

— з полінезійської мови — *табу*;

— з грузинської мови: *давлури* (грузинський народний танець), *чан-гі* (музичний щипковий інструмент типу арфи), *чіанури* (народний смичковий інструмент), *чонгури* (народний струнний щипковий музичний інструмент);

— з маорійської мови — *ківі* (рід птахів ряду ківоподібних; поширений у Новій Зеландії, розміром з курку), *ківі* (тропічне плодове дерево, його плід);

— з тамільської мови — *кулі* (чорнороб, вантажник у ряді країн Азії Африки та Америки), *манго*;

— з карибської мови — *кураре*;

— з японської мови: *карате*, *кімоно*, *мікадо* (давньояпонська й сучасна європейська назва японського імператора), *тено* (в сучасній Японії так називають імператора), *харакірі*, *цунамі*;

— з індійської мови: *сарі*.

Є слова, що поширились в українській мові через іншу мову, втративши своє попереднє значення: *амплуа* з французької мови “*роль*”, а первинне значення у латинській мові “*пляшка*”; *динго* потрапило в англійську мову з австралійської, а потім в українську; *комюніке* — з французької мови, а первинне значення у латинській “*повідомляю*”.

Лексика української мови — це “відкрита” система, у якій постійно відбуваються зміни. Одні слова переходять у склад пасивної лексики — це застарілі лексеми, або архаїзми; інші — у загальноживану (активний склад), а також відбуваються процеси: утворення нових слів (неологізмів) та запозичення з інших мов. А.Білецький відзначає, що більшість іншомовних слів засвоєні українською мовою і “відмінюються за правилами її словозміни та дієвідміни” [2: 144]. Г.О.Козачук та Н.Г.Шкурятна відмічають, що іншомовні слова “підпорядковуються фонетичній і граматичній її системам... Але ступінь освоєння іншомовних слів укра-

їнською мовою різний, що значною мірою пояснюється і часом засвоєння слова, і його поширеністю, активністю у мовленні” [8: 129]. Тому серед запозичених власне іноземних слів є лексеми, які “не настільки засвоєні, щоб ми могли їх відмінювати і утворювати від них похідні слова (derivати)...*ательє, бюро, досьє, кафе, фойє* тощо” [2: 144]. Крім власне іноземних слів, виокремлюється розряд інтернаціоналізмів: *койне, пі, каное, кімоно, кіно, ідо, кредо, кюрі, нейтрино, пенальті, пенсне, поло, попури, резбі, резюме, реле, рефері, самбо, урду, факсиміле, фойє, карате*. Інтернаціоналізми — це слова-терміни, поширені у більшості європейських мов на позначення багатьох абстрактних понять, а також “чужоземних власних назв, деяких назв побутових предметів” [12: 4]. Вони мають спільне походження і зустрічаються в багатьох мовах з одним і тим самим лексичним значенням [2: 145]. А.Білецький вважає, що більшість інтернаціоналізмів “прийшли до нас з нових західноєвропейських мов і не внаслідок безпосереднього спілкування з мовцями, а з книжок, тобто внаслідок знайомства з науковою літературою” [2: 146].

Слова, що характеризують устрій, суспільні відносини, спосіб життя, традиції народу, називаються екзотеризмами (етнографізмами): *кюре, мадемуазель, леді, мадам, падре, міс, місіс, мосьє, портьє, рантьє, ранчо, сарі, сольдо, фередже, фрау, фрейлін, фрекен, кімоно, ківі, сарі*. Варваризми (на думку А.Білецького, більш влучною є назва “ксенізми” [2: 143]): — це слова, що географічно передають фонетичне звучання запозичених слів мовою оригіналу або українською: *nota bene (нотабене), fata morgana (мареве), віва, гені енд, фройндшафт, де-юре, де-факто, рандеву, візаві, статус-кво, а темпо, ін-квартио*; напої: *pepsi, інвайт, BonAqua, MacCoffe, Nescafe, Jacobs, Exclusive*; найбільші світові інформаційні технології: *Sony, Nokia, LG, Fujitsu, Intel, Toshiba, Alkatel, Genius*.

Поняття “іншомовні” слова та “запозичені” у мовознавчій літературі використовуються як синоніми, однак в універсальному довіднику “Українська мова” М.Зубков подає розмежування значень. “Запозичені слова не сприймаються мовцями як чужорідний елемент, а отже не потребують пояснень щодо форми і значення. На відміну від іншомовних слів, які розглядаються у спеціальних словниках, запозичені слова подаються в загальних словниках разом з питомою лексикою” [7: 312].

Із запозичених невідмінюваних мовознавець наводить приклади з латинської мови: *алібі, ампуа*; із італійської: *алегро, нетто, піаніно, соло, фортеніано*; із французької: *рагу, трико*; а щодо іншомовних слів, то дає лише поради про їх використання у діловій мові та науковому стилі [7: 309, 314].

У сучасному мовознавстві до невідмінюваних іменників відносять:

1. Загальні назви іншомовного походження, що закінчуються на голосний:

-а: *боа, бра, па, качча, мас-медіа*;

-о: *авізо, адажю, аріозо, арго, банджо, ембарго, ескімо, жабо, табло, ідо, імпресіо, зеро, какао, казино, ландо, ласо, песо, тено, манто, інкасо, цицери*;

-у (ю): *зебу, меню, рагу, реву, фру* (звертання до заміжньої жінки у Скандинавських країнах), *фрау, табу, інженю, паспарту, манту, ма-рабу, катаху, табу, інтерв'ю, мільдю, рандеву, парвеню*;

-е (є): *желе, каное, кофе, кюре, кураре, комюніке, наргіле* (у східних народів курильний прилад), *протеже, тюре, реноме* (слава, незаплямоване ім'я), *резюме, проміле, реле, соме* (страва під соусом), *глясе* (шовкова блискуча матерія), *гофре, драже, кабаре, каберне, пасп'є, ательє, шоце*;

-і: *макі, ківі, сарі, пері, парі, рамі, кюрі, віскі, алібі, візаві, хакі, колібри, журі, рефері, сапераві, тильбюрі* (старовинний легкий двоколісний екіпаж), *попурі, давлурі, таксі, шасі*;

— на приголосний: *мадам, фрейлін, маделуазель, рокайль*.

У сучасному мовознавстві ведеться дискусія про зміну відмінкових форм у часто вживаних словах: *авто, метро*. М.Зубков в універсальному довіднику “Українська мова” вводить нову літературну норму, змінюючи за відмінками слово *авто*: *авто — авта — автом — авті; авт* (мн.) поряд із словом *пальто*: *пальто — пальта — пальту — пальтом — пальт* (мн.) [7: 181], але ж адаптація іншомовного слова *пальто* до українських правописних норм була засвідчена в “Українському правописі” 1960 року. Правопис, виданий у 1993 році, слово *авто* подає як незмінне. А.Білецький у книзі “Про мову і мовознавство” поряд із відмінюваними іменниками: *акорд, диригент, гармонія, квартет, музика, концерт, рояль* тощо [2: 144] подає іменник *фортепіано* як відмінюваний. Це ще раз є свідченням того, що тема “Невідмінювані іменники в українській мові” мало досліджена і у ній багато суперечливих думок з приводу незмінності форм лексем.

2. До невідмінюваних іменників належать чоловічі, жіночі імена та прізвища іншомовного походження, імена міфічних героїв та богів, що закінчуються на голосний: *Ра* (єгипетський бог сонця), *Пта* (єгипетський бог сонця), *Банні, Дафори, Енріке, Хуліо, Террі, Хеллі, Беррі, Джордано, Бетті, Сюзі, Тіфані, Джонні, Тімоті, Ентоні, Мілано, Тобі, Духовни, Роналдо, Рене, Куїнджі, Цикало, Лі, Джабуа, Кюв'є, (Марко) Поло, Паганіні, Періджі, Пікардо, Орейро, Торрічеллі, Белтроу, Бруно, (Джейн) Ейр, Мейє, Гардабхадзе, Сагінашвілі, Фекешгазі, Натрошвілі, Мадіссон*.

3. Географічні назви іншомовного походження, що закінчуються на голосний: *Гаїті, Батумі, Тбілісі, Тольятті, Замбезі, Зімбabwe, Чіатурі, Капрі, Чілі, Чикаго, Гімалаї, Піреней, Нагасакі, Нікарагуа, Осло, Токіо, Сомалі, Поті, Монтевідео, Кутаїсі, Марокко, Сочі, Перу*.

4. Прізвища осіб жіночої статі, що закінчуються на приголосний та на *-ко, -ло:* , *Баглай, Бакалець, Бережняк, Корж, Оленич, Корх, Кривунець, Тригуб, Лимар, Ковбій, Цедик, Колч, Рихтік, Скібчик, Чигринець, Таценко, Смушенко, Мийко, Бойко, Коваленко, Кривуценко, Крячко, Оніщенко, Смушенко, Моїсеєнко, Покотило, Стукайло, Колотило, Терпило, Почитайло.*

5. Іншомовні жіночі імена на приголосний, а також прізвища осіб жіночої статі на *-их, (-ix); -ін:* *Аліс, Долорес, Зейнаб, Іден, Мерелін, Долгіх, Крутих, Седих, Куцях, Білих, Цвілих, Косих, Гладких, Щеголеватих, Кармен, Гайдай, Стеф'юк, Петриненко, Костенко, Кириченко.*

Цікавим мовним явищем є виникнення аббревіатур в українській мові. Серед них є як відмінювані, так і невідмінювані іменники. До незмінних аббревіатур належать такі іменники:

1. Ініціальні аббревіатури, що закінчуються на приголосний: АПН, АТС, КНУТД (Київський національний університет технологій та дизайну), БМВ, КП, ООН, ХТЗ, ФІАТ, ДВРЗ, МВС, ЕОМ, АЕС, ВНЗ, ЗАТ, ВАТ, МОЗ, ПТБ (правила техніки безпеки), АРМ (автоматизоване робоче місце), ОУН, АПК, СНД, КНР, МНР (Монгольська Народна Республіка), КНДР, ВРМ (Всесвітня Рада Миру).

2. Ініціальні аббревіатури, що закінчуються на голосний: КНАУ (Київський національний авіаційний університет), ІПО (Інститут післядипломної освіти), УжНУ, ВАПЛІТЕ, ЮНЕСКО, НЛО, ДАІ, КПІ, МАУ (Міжнародна асоціація українців), ПТУ, ГОЕЛРО, УЄФА, ЗМІ, СТО, СБУ, США, НАТО, ВІА, АСУ (автоматизована система управління), СДУ (система дистанційного управління).

3. Складо-звукові, комбіновані аббревіатури: *райвно* (районний відділ народної освіти), *облвно, Київенерго, Міненерго, Міноборони, завкафедри, завлабораторією, командос, комдив, комполку.*

4. Складноскорочені слова, утворені з ініціальних аббревіатур і цифр: Ту-134, АН-25, Т-34, ЗІЛ-111, ХТЗ-7, МАЗ-500, ГАЗ-69, ЛАЗ-325.

Характерною особливістю аббревіатур є те, що вони іноді, не усталившись у мові, або зникають з ужитку, або переходять у пасивну лексику. Процес оновлення лексики постійний, але функціонування аббревіатур у мові залежить від конкретної ситуації: існування тієї чи іншої організації, установи, підприємства, об'єднання тощо. Таким чином, вийшли з мовлення раніше найбільш вживані аббревіатури: СРСР, КПРС, ВЛКСМ, ГОЕЛРО, РАТАУ, МММ, а на зміну з'явилися СНД, ЕОМ, АРМ, АБП (автоматичний блокуючий пристрій), АБХ (антена біжучої хвилі), ЕКОМ (електронна клавішна обчислювальна машина); назви телевізійних каналів: УТ-1, СТБ, ОРТ, НТВ, РТР, ІСТV, ТЕТ (початкова назва каналу ТЕТ-А-ТЕТ); оператори мобільного зв'язку: UMC, DCC, djuiсе, Київстар.

У мовознавстві відсутня однастайна думка щодо невідмінюваності деяких абрєвіатур. Навіть в одному підручнику ми можемо знайти двозначне трактування. На с. 89 О.Безпояско розглядає невідмінювані іменники як окремий “формальний клас” і робить перелік слів, що належать до невідмінюваних іменників, відносячи до них “абрєвіатури ініціального типу, утворені з початкових букв слів, наприклад: ВАК, ЕОМ...” [1: 89], при цьому відзначаючи, що “зовнішньою ознакою “невідмінюваних” іменників є парадигма омонімічних відмінкових форм з нульовою флексією”[1: 89]. А на с. 69—70 тієї ж книги О.Безпояско звертає увагу на таке мовне явище, як “вирівнювання категорії абрєвіатур ознакою чоловічого роду” [1: 69]. Це явище поширюється і на складноскорочені слова, які повністю виявляють себе у контексті: “Рішенням ВАКу (Вищої атестаційної комісії) йому присвоєно звання кандидата...” (з газ.) [1: 70].

Таким чином, “ВАК” на с. 89 є невідмінюваним іменником, а на с. 70 — відмінюваним. Це є свідченням того, що питання функціонування абрєвіатур в українській мові недостатньо вивчене, хоча в “Українському правописі” наводяться приклади ініціальних скорочень, що відмінюються, наприклад: з БАМу, на БАМі, з ВАКу, ВАКом, ТЮГу, ТЮГом [12: 57].

До невідмінюваних іменників належать складні слова, що пишуться через дефіс і складаються:

1. Із двох і більше загальних назв іншомовного походження: *па-де-де, па-де-труа, па-де-катр, пап'є-маше, мецо-сопрано, мецо-тинто, мас-медіа, прес-аташе, ва-банк, прес-пап'є, прес-бюро, де-юре, де-факто, соль-мінор, до-мажор, ля-дісз, ре-дубль-бемоль, крем-брюле, пюпітр-комі, інтернет-радіо*.

2. Із двох і більше власних назв іншомовного походження, а також артиклів та сполучників: *Турсун-заде, Па-де-Кале, Атлантик-Сіті, Канзас-Сіті, Ле-Крезо, Сьєрра-Леоне, Нью-Джерсі, Порто-Алегре, Ріо-Негро, Франкфурт-на-Майні, Сан-Франциско, Ріо-де-Жанейро*.

До невідмінюваних іменників належить субстантивоване словосполучення, що означає назву квітки незабудки — *люби-мене* і подається у Великому тлумачному словнику сучасної української мови [3: 498] та у Новому тлумачному словнику української мови [9 : 2: 527] як невідмінюваний іменник.

На особливу увагу заслуговують невідмінювані складні слова (за І.Ющуком), утворені частиною *пів* та іменником, наприклад: *півнеба, півобличчя, півсела, півусміх, півогірка, пів'яблука, піваркуша, півкниги, півтарілки, піваришина, півопруга, півшага, півшеляга, пів-України, пів-Європи, пів-Одеси, пів-Криму, пів-Дніпра* [13: 85].

Числівник *пів* вимагає від іменника родового відмінка, і при цьому складна форма стає незмінною, флексія переходить у словотворчий

суфікс. Слово у реченні вживається як невідмінюваний іменник: *Мічурін запрошує кожного з присутніх з'їсти пів'яблука і півabrikоса нових сортів* (О. Довженко). *Бач, яка худенька, маленька, тільки очі на півобличчя — карі, гарні, чисті* (Ю. Яновський). *Від Лохвиці до самої Молдови пів-України — то козацькі вдови* (Л. Костенко). *Із хаосу, із натяку, з півслова народжується думка, звук, акорд* (П Дорошенко).

Слушною, на наш погляд, є думка І.Вихованця та К.Городенської про те, що “написання числівника **пів** з іменником як складного слова є некоректним орфографічним фактом і не впливає на функціональне розуміння його як окремого слова” [4: 163]. Мовознавці звертають увагу на те, що слід відрізнати числівник **пів** від “омонімічного компонента **пів-** у власне-складних словах, де він виражає не числівникове значення, а здебільшого прислівникове: *півмісяць* (неповний місяць), *півострів* (наполовину острів), *півпальто* (коротше від звичайного пальто, наполовину пальто), *півпарубок* (хлопець-підліток)...” [4: 164]. У цьому випадку числівник **пів** омонімічний з елементом **пів-** складного слова, він не вимагає від іменника родового відмінка, а слова: *півострів*, *півпальто*, *півмісяць*, *півпарубок* зберігають граматичні категорії іменника (роду, числа, відмінка) [4: 164]. Такі слова слід писати разом. А коли ми маємо числівник **пів** та іменник у родовому відмінку, то слід писати окремо. У підготовленому проекті нової редакції українського правопису фіксується нове написання цього мовного явища.

У сучасному мовознавстві поширена думка про те, що невідмінювані іменники не можна віднести ні до однієї з відмін, оскільки у них відсутня флексія, відмінкові форми. Однак у підручнику “Теоретична морфологія української мови” І.Вихованець та К.Городенська вважають, що “доцільно виокремити іменникову відміну з нульовою флексією, або іменникову нульову відміну” [4: 111], тому що невідмінювані іменники “не позбавлені визначальної для них категорійної відмінкової ознаки. У синтаксичному плані невідмінюваний іменник, як і відмінюваний, стоїть у певній відмінковій позиції, тобто виконує всі притаманні справжнім іменникам формально-синтаксичні функції підмета й керованого другорядного члена речення і семантико-синтаксичної функції суб'єкта, об'єкта, адресата, знаряддя, засобу, локатива тощо. Звідси впливає логічний висновок, що невідмінювані іменники не перебувають поза типовими іменниковими граматичними характеристиками. Їхня специфіка полягає в тому, що вони, з семантичного боку не становлячи відособленого граматичного явища, входять до своєрідного граматичного іменникового підкласу з морфологічного погляду” [4: 111].

Отже, невідмінювані іменники, як і відмінювані, належать до лексико-граматичних розрядів. Однак у сучасному мовознавстві відсутня чітка класифікація іменника за лексико-граматичними розрядами. І.Вихованець, К.Городенська у такі розряди включають назви: конкретні та

абстрактні, загальні і власні, збірні й речовинні, а О.Пономарів у лексико-граматичних розрядах розглядає категорію роду і числа; а до семантичних розрядів мовознавець відносить конкретні й абстрактні іменники, власні і загальні, збірні та речовинні, розряди істот і неістот; суто граматичною є лише категорія відмінка. В.Горпинич, І.Вихованець, К.Городенська категорію роду, числа, відмінка та істоти / неістоти відносять до морфологічної. О.Безпояско у семантико-граматичних групах іменників розглядає конкретні — абстрактні назви, власні — загальні, предметні — речовинні, повні назви протиставляє абревіатурам, назви збірних — одиничним поняттям, назви істот — неістотам; виділяє окремо групу невідмінюваних іменників, протиставляючи їх відмінюваним.

Таким чином, дискусійного характеру набирає питання як поділу іменника за лексико-(семантико-)граматичними розрядами (відсутня єдина обґрунтована класифікація), так і протиставлення у розрядах відмінюваних невідмінюваним іменникам, повних назв — абревіатурам. Але протиставлення передбачає врахування семантики (значення) слова, а не структури чи наявності морфологічних категорій. Наприклад, зрозумілим є протиставлення конкретних абстрактним назвам, збірних — одиничним поняттям, а також врахування граматичних категорій. Невідмінювані іменники та абревіатури функціонують у реченні, контексті, як повні відмінювані лексеми і на них переносяться морфологічні категорії відмінюваних іменників за рахунок пояснювальних залежних слів. Тому ми вважаємо, що таке протиставлення: відмінювані-невідмінювані, повні назви — абревіатури безпідставно відносити до лексико-граматичних розрядів.

Невідмінювані іменники також відносяться до лексико-граматичних розрядів, але при цьому враховуємо лише семантику, яка закладена у внутрішній і зовнішній структурі слова. Цей поділ можна вважати умовним, оскільки без контексту, без явно вираженої категорії числа це зробити складно.

За класифікацією В.Горпинича невідмінювані іменники слід розподіляти за такими лексико-граматичними розрядами:

— конкретні — абстрактні: *фоліо, таксі, каное, піаніно, депо, боа, бра, міс, фрейлін, мадам, кабаре, казино, фередже, фейхоа — фіаско, veto, турне, парі, хобі, мецо-сопрано, кредо, соло, рококо, бароко, конто, алібі, інженю, табу;*

— загальні — власні: *кольрабі, кольє, парвеню, гідальго, метро, кенгуру, ранчо, муліне, зебу, динго, інкогніто, конференсьє — Анрі, Бетті, Гаїті, Келлі, Тбілісі, Террі, Орейро, Джуді, "Таймс", "Наталі".* У словах іншомовного походження відбувається розширення семантики слова і з власної назви лексема стає загальною: *Шоу — шоу, Галіфе — галіфе, Ришельє — ришельє, Дербі — дербі, Рамбульє — рамбульє, Кюрі — кюрі;*

— предметні — речовинні: *кольє, кафе, кашне, сарі, доміно, конфетті, трюмо, ківі, пенсне, фламінго, таксі — желе, драже, глясе, гуано, какао, кофе, монпансьє, ескімо, пюре, ліберті, мартіні, катеху*;

— збірні — одиничні: *монпансьє, муліне, жури, конфетті, гетто, майя, мансі, ібо, торі, макі, доміно, тріо, лото, кулі, цунамі, чомпі, туті — падре, кюре, мосьє, рантьє, круп 'є, ранчо, шале, банджо, купе, ландо, кантеле, наргіле*. Багато суперечливих поглядів викликає категорія істот / неістот. Оскільки вона є визначальною у трактуванні приналежності невідмінюваних іменників до певної граматичної категорії роду, то це питання слід розглянути докладніше. Категорію істот / неістот А.Грищенко розглядає як лексико-граматичну, тому що поділ назв (за його аргументами) відбувається як на лексичному, так і на граматичному рівнях [6: 293—295]. Такої ж точки зору дотримується і М.Зубков [7:159]. О.Пономарів вважає, що категорія істот / неістот належить лише до семантичних, хоча і звертає увагу на граматичне вираження цієї категорії через категорію називного і родового відмінка у неістот, а родового — знахідного у істот [11: 116].

Цікавим є погляд В.Горпинича: “Категорія істоти / неістоти в українській мові понятійна. Реальне поняття і граматичне поняття живого / неживого не збігаються. Живими з позиції реальності є всі об’єкти, в яких відбувається обмін речовин: людина, тварини, комахи, мікроорганізми, рослини. Але з позиції граматичної іменники, що називають об’єкти рослинного світу, не належать до істот” [5: 48]. Враховуючи те, що категорія істот / неістот не лише понятійна, семантична (розрізнення назв іменників відбувається на лексичному рівні), а морфологічна (виражає граматичні відношення у реченні), цю категорію слід віднести до морфологічної. А невідмінювані іменники набувають категорії числа, відмінка, деякі слова-категорії роду лише у контексті і відповідно виконують синтаксичну роль у реченні.

Мовознавці І.Вихованець, К.Городенська, В.Горпинич категорію істот / неістот відносять до морфологічної, яка виконує класифікаційну (несловозмінну) функцію і складається з двох граем (істот та неістот). У невідмінюваних іменниках ця категорія є домінантною при визначенні роду. “Вони (так звані невідмінювані іменники, а точніше кажучи, іменники нульової відміни, що мають в усіх відмінках омонімічні нульові закінчення) входять до чоловічого, жіночого або середнього роду на ґрунті диференціації за ознакою істоти / неістоти” [4: 91].

У сучасній українській мові невідмінювані іменники поділяються за родами таким чином:

1. Назви власні та загальні за статтю належать до чоловічого роду: *(Ян) Аді, (Кюд) Аллегрі, (Шота) Руставелі, (Нестор) Гамбаргашвілі, (Уте) Ердієк-Раве, (Едуардо) Гріло, (Ортенсіо) Зекчіно, круп 'є,*

куртьє, тено, хаджі, падре, суперкарго, гідальго, прес-аташе, парвеню, мікадо, імпресаріо, франчайзі (дрібний підприємець).

2. Назви власні та загальні за статтю належать до жіночого роду: *Алекс, Анет, Беллі, Бетсі, Бетті, Джо, Елісон, Люсі, Неллі, Хеллі, Шеллі, (Лайма) Вайкуле, (Маргарет) Вестагер, (Тетяна) Кокек, (Агнета) Бладх, (Тесса) Блекстоун, (Майя) Раск, фру, фрекен, фрейлін, фрау, пері, мадам, мадемуазель, леді, міледі, міс, місіс.*

3. Загальні назви (істоти) належать до чоловічого роду (хоча у реченні можливий поділ за статтю): *фламінго, сапажу* (мавпа), *марабу, макі* (ссавець лемурів), *какаду, боа, поні.*

4. Загальні назви (неістоти) належать до середнього роду: *хакі, фуле, фуете, фугато, фотореле, фотоательє, фоліо, фойє, філе, фіаско, фередже, фанданго, факсиміле, фа* (нота), *турне, туше, трюмо, тире, тильбюрі* (екіпаж), *сапераві, ківі* (плодове дерево), *шасі, шосе.*

5. Загальні назви істот / неістот належать до жіночого роду за визначальним видовим (родовим) поняттям: *цеце* (муха), *івасі* (риба), *фейхоа* (рослина), *окапі* (тварина родини жирафових), *мільдю* (хвороба виноградної лози), *маго* (безхвоста мавпа), *кольрабі* (рослина), *ківі* (нелітаючий безкрилий птах), *інженю* (амплуа акторки), *проміле* (одна тисячна частина числа, десята частина процента), *мови: фарсі, гінді, урду* (хоча *ідо, арго* — середнього роду).

6. Рід іменників у географічних назвах, у топоніміці, а також у власних назвах преси (газет, журналів тощо) визначається за загальною назвою: *Па-де-Кале, Де-Брейне* — жіночий рід (протоки); *По, Ріо-Негро, Хуанхе* — жіночий рід (річки); *Ле-Крезо, Туансе* — середній рід (міста); *Порто-Алегре* — чоловічий рід (порт); *“Таймс”, “Юманіте”, “Сісней ньюз”* — жіночий рід (газети); *“Наталі”, “Cosmopolitan”* — чоловічий рід (журнали).

7. Рід у невідмінюваних абрєвіатурах ініціально-звукового різновиду визначається за родом опорного іменника: КНУТД (Київський національний університет технологій та дизайну) — чоловічий рід; КІПО (Київський інститут післядипломної освіти) — чоловічий рід; ВНЗ (вищий навчальний заклад) — чоловічий рід; СДУ (система дистанційного управління) — жіночий рід; СНД (Співдружність Незалежних Держав) — жіночий рід; ЕОМ (електронно-обчислювальна машина) — жіночий рід.

8. Рід у невідмінюваних складо-звукових (комбінованих) абрєвіатурах також визначається за опорним компонентом: *завлабораторією* (завідувач лабораторією) — чоловічий рід; *райвно* (районний відділ народної освіти) — чоловічий рід; *Міноборони* (Міністерство оборони) — середній рід.

9. У складноскорочених словах, утворених з ініціальних абрєвіатур та цифр, рід визначається за родом головного слова: АН-25 —

чоловічий рід (літак); Т-34 — чоловічий рід (трактор); ГАЗ-69 — жіночий рід (машина).

У невідмінюваних іменниках: *півмісяця, піввідра, півабрикоса, півжиття, півобличчя* та ін. у мовознавчій літературі категорія роду не розглядається, тому є слушною думка І.Вихованця про роздільний правопис іменника і числівника *пів*. Тоді зможемо розглядати граматичні категорії іменника у початковій формі, а цей омонімічний елемент *пів*-вимагає лише родового відмінка іменника, а написання разом з *пів* дає невизначеність у категорії роду і визначає приналежність цих іменників до невідмінюваних.

Як зазначено вище, деякі слова категорію роду набувають лише у контексті. Великий тлумачний словник сучасної української мови та Новий тлумачний словник української мови подають значення багатьох іншомовних слів з двома граматичними категоріями роду: *протеже* — чоловічий та жіночий рід; *торі* — жіночий рід (у значенні англійської політичної партії), чоловічий рід (у значенні члена партії); *па-де-де, па-де-труа, па-де-кап* — чоловічий рід (бальний танець), середній рід (музика до танцю); *наргіле* має чоловічий і середній рід, хоча одне значення: курильний прилад у східних народів; *конферансьє* — чоловічий і жіночий рід; *колібри, кенгуру, зебу, динго, візаві, гну* — чоловічий і жіночий рід; *інкогніто* — чоловічий і середній рід; нечисленні народності: *ібо, мансі, комі* мають чоловічий, жіночий рід та форму множини. Відсутня категорія роду у незмінюваного іменника *командос*, йому властива лише категорія числа — множина.

До спільного роду В.Горпинич відносить “українські прізвища на приголосний: *Стефаник, Федькович*; українські прізвища на *-ко*: *Івашко, Франко, Шевченко*; невідмінювані іншомовні прізвища на голосний: *Віардо, Дюма, Рабле...*” [5: 61].

В українській мові категорія числа складається з двох граем: однини і множини. Вона виражається двома способами: синтетично та аналітично. Перший спосіб характерний для відмінюваних іменників, а другий — для невідмінюваних, оскільки у незмінних словоформах відсутнє морфологічне вираження категорії числа [5: 66]. У незмінних лексемах одночасно наявні ознаки однини і множини. Тому у невідмінюваних іменниках аналітичним способом виражається число, тобто іменник маркується узгоджувальним словом, вираженим прикметником, діеприкметником, займенником, дієсловом минулого часу. І.Вихованець невідмінювані іменники відносить до різновиду числа з формально-граматичним змістом, а тому на передній план для розрізнення категорії числа у невідмінюваних іменниках “висувається синтаксичний елемент змісту” [4: 95]. Наприклад: *Щоб він [співець] сопрано (одн.), мецо (одн.), басом усіх немислимих октав ячав, метався диким барсом і нот ні в кого не питає!; Блюстителі, халтура — ваше хобі (одн.). Той, хто пізнав в*

мистецтві лиш ази, був Мікеланджело **Буонарроті** (одн.); *Іваночку! Чекає кіноплівка... Кореспонденти прагнуть інтерв'ю* (одн.). Москва. **Гран-Прі** (одн.). *Овації в Парижі!.. Іван косив у Халеп 'ї траву* (Л.Костенко); **Іма Сумак** — співачка, у жилах якої текла кров інків, творців древньої цивілізації, що розміщувалась на тій території, де зараз знаходиться **Перу** (одн.) (Г.Клочек); *Діти в зоопарку захоплено спостерігали за прудкими шимпанзе* (мн.); *Ці маленькі гарні коні в зоопарку звуться поні* (мн.).

Отже, синтаксис — це той мовознавчий рівень, на якому невідмінюваний іменник виявляє граматичні категорії роду, числа, виконує синтаксичну роль головного чи другорядного члена речення.

Таким чином, у нашому дослідженні "Вітчизняні мовознавці про невідмінювані іменники в сучасній українській мові" розглядаються як традиційні, так і нові, деякі суперечливі погляди щодо запозичених незмінних лексем, а також їх функціонування у мовній системі; з'ясовується природа іншомовних слів, тобто з якої мови поширились запозичення.

Учені, досліджуючи словниковий склад української мови, відзначають постійне проникнення іншомовних слів у лексику та класифікують їх за такими розрядами: власне іноземні слова, інтернаціоналізми, екзотеризми (етнографізми), варваризми (ксенізми). У нашому дослідженні за цією класифікацією та за іншими аналізуються лише невідмінювані слова.

Мовознавці, аналізуючи іменник як частину мови, значну увагу приділяють змінним лексемам. Розглядаючи їх семантичну та граматичну характеристику, вчені класифікують іменник за семантико(лексико)-граматичними розрядами, проте однозначна думка з цього питання відсутня. Суперечливим є погляд на категорію істот / неістот, а також дискусію викликає віднесення до розрядів, на основі протиставлення, відмінюваних та невідмінюваних іменників, повних назв та абrevіатур. Проте на особливу увагу заслуговує пропозиція І.Вихованця та К.Городенської, щоб незмінні лексеми віднести до іменникової відміни з нульовою флексією. Це дасть змогу більш детально розглядати незмінні слова у системі іменника як частини мови; з'ясувати суперечливі погляди відносно відмінювання тих запозичених слів, що активно функціонують у лексиці (*кіно, метро, авто, фортепіано* та ін).

Недостатньо вивчене таке мовне явище, як утворення абrevіатур. Оскільки значна частина словоскорочень також відноситься до незмінних лексем, то в нашому дослідженні ми простежуємо виникнення нових абrevіатур, перехід деяких у пасивну лексику, а також їх приналежність до певної категорії роду.

Таким чином, невідмінювані іменники — це цікаве мовне явище з тієї точки зору, що наша мова належить до флективних, має розвинену

систему словоформ і парадигм, а іншомовні слова, а також деякі абриви не підпорядковуються законам української мови, не мають флексій, змінних форм. Але нами досліджено, що невідмінювані іменники, потрапивши у лексичний склад української мови, адаптуються до норм літературної мови, зберігаючи незмінною словоформу. Вони належать до певних лексико-граматичних розрядів, функціонують як відмінювані іменники, виражаючи аналітичним способом число, зберігаючи рід за статтю, за приналежністю до особи, або за аналогією чи за семантикою перерозподіляються за родами.

Література

1. *Безпояско О.К., Городенська К.Г., Русанівський В.М.* Граматика української мови. Морфологія: Підручник. — К.: Либідь, 1993. — 336 с.
2. *Білецький А.О.* Про мову і мовознавство: Навчальний посібник для студентів філологічної спеціальності вищих навчальних закладів. — К.: АртЕк, 1996. — 224 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. — К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2004. — 1440 с.
4. *Вихованець І., Городенська К.* Теоретична морфологія української мови: Академічна граматика української мови. — К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. — 400 с.
5. *Горпинич В.О.* Морфологія української мови: Підручник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: ВЦ Академія, 2004. — 336 с.
6. *Грищенко А.П., Мацько Л.П., Плющ М.Я.* та ін. Сучасна українська літературна мова. — 3-тє вид., допов.— К.: Вища шк., 2002. — 439 с.
7. *Зубков М.Г.* Українська мова: Універсальний довідник. — Харків: ВД Школа, 2004. — 496 с.
8. *Козачук Г.О., Шкурятяна Н.Г.* Практичний курс української мови: Навчальний посібник. — 2-ге вид., стер. — К.: Вища шк., 1994. — 367 с.
9. Новий тлумачний словник української мови: У 4 т. / Укладачі: В.Яременко, О. Сліпушко. — К.: Аконіт, 1998.
10. Словник іншомовних слів. / За редакцією О.С. Мельничука. — К.: Головна редакція УРЕ, 1974. — 776 с.
11. Сучасна українська мова: Підручник / О.Д.Пономарів, В.В.Різун, Л.Ю.Шевченко та ін. — 2-ге вид., перероб. — К.: Либідь, — 2001.— 400 с.
12. Український правопис / АН України, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Інститут української мови. — 4-те вид., випр. й доп. — К.: Наук. думка, 1993. — 240 с.
13. *Ющук І.П.* Практикум з правопису української мови. — К.: Освіта, 1994. — 254с.